

Мирослава Ковалів*

Lviv, Ukraine

Внесок Нюрнберзького трибуналу у формування норм міжнародного права щодо злочинних організацій

Внесок Нюрнберзького трибуналу у формування норм міжнародного права щодо злочинних організацій

Анотація: У статті досліджено внесок Нюрнберзького трибуналу у формування норм сучасного міжнародного права щодо злочинних організацій. Методологічною основою дослідження є системний аналіз міжнародно-правових норм про відповідальність за скоєння міжнародних злочинів, застосування порівняльно-правового, формально-юридичного та інших методів, історичний аналіз виникнення та розвитку відповідальності за скоєння міжнародних злочинів, узагальнення широкого кола нормативних та практичних матеріалів. Проаналізовано еволюцію відповідальності недержавних організацій, які вчинили міжнародні злочини в період після Нюрнберзького процесу, зокрема тенденції та чинники, що вплинули на розвиток концепції міжнародної кримінальної відповідальності. Характеризуючи еволюцію міжнародного права, вважаємо за доцільне розглядати не всі зміни міжнародного права, а лише ті, які вказують на якісне вдосконалення. Еволюція міжнародного права, як і весь розвиток, завжди є об'єктивною. Закріплення принципу міжнародної кримінальної

відповідальності у Статуті Нюрнберзького трибуналу виконує охоронну функцію, що виражається в безпосередньому застосуванні норм міжнародного кримінального права та міжнародного гуманітарного права. Розвиток норм міжнародного права, що регулюють юрисдикцію злочинних організацій, не зупиняється. Зазначено, що з розвитком правової визначеності статусу недержавних організацій розвиваються принципи, визначені в рішеннях Нюрнберзького трибуналу щодо відповідальності фізичних і юридичних осіб публічного права за злочини проти людяності. Визначено основні тенденції розвитку міжнародного кримінального права, зокрема щодо відповідальності недержавних юридичних осіб публічного та приватного права. Констатовано, що в період після Нюрнберзького процесу основним напрямом у правовій визначеності відповідальності за військові злочини було розроблення норм і механізму кримінальної відповідальності. Піддано критиці погляди російських дослідників щодо відповідальності за міжнародні кримінальні злочини недержавних організацій, вчинених на території інших країн, позаяк вони вважають, що недержавні організації у такому випадку не можна визнати злочинними організаціями. Вказа-

* Мирослава Ковалів [Myroslav Kovaliv] – кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін, Інститут права Львівського державного університету внутрішніх справ [Lviv State University of Internal Affairs]; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9730-8401>; e-mail: mkovaliv@ukr.net.

но, що міжнародне право не містить чіткої межі між формально визначеними організаціями – юридичними особами, визнаними суб'єктами національного права, та злочинними угрупованнями, правовий статус яких може бути визнаний з позиції рішень Нюрнберзького трибуналу. Міжнародно-правові норми з цього питання мають бути присвячені виявленню злочинного характеру діяльності угруповання та встановлення кримінально-правових наслідків для учасників злочинного угруповання. Поширення міжнародно-правової відповідальності за військові злочини, злочини проти людяності, що скоюються в період збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру, сучасна концепція міжнародного гуманітарного права.

Ключові слова: недержавні організації, юридична відповідальність, міжнародне кримінальне право, міжнародний злочин, нюрнберзькі принципи

The Contribution of the Nuremberg Tribunal to the Formation of the Standards of International Law on Criminal Organizations

Abstract: The article examines the contribution of the Nuremberg tribunal in the formation of modern international law on criminal organizations. The methodological basis of the study is a systematic analysis of international law on liability for international crimes, the use of comparative law, formal law and other methods, historical analysis of the origin and development of liability for international crimes, generalization of a wide range of normative and practical materials. The evolution of the responsibility of non-governmental organizations that committed international crimes in the period after the Nuremberg Trials is analyzed, in particular the trends and factors that influenced the development of the concept of international criminal responsibility. In characterizing evolution in international law, it is advisable to consider not all changes in international law, but only those that indicate qualitative improvement.

1. Вступ

Збройна агресія Росії щодо України, яка розпочалася у 2014 році, охопила різні види агресивної політики в енергетичній, інформаційній та інших сферах життя української держави. Офіційно не визнаючи участі регулярних військових формувань Російської Федерації у бойових діях, російська сторона залучає приватні військові

The evolution of international law, like all development, is always objective. The enshrinement of the principle of international criminal responsibility in the Statute of the Nuremberg Tribunal constitutes a protective function, which is expressed in the direct application of the norms of international criminal law and international humanitarian law. The development of international law governing the jurisdiction of criminal organizations does not stop. It is noted that with the development of legal certainty of the status of non-governmental organizations, the principles set out in the decisions of the Nuremberg Tribunal on the responsibility of individuals and legal entities under public law for crimes against humanity are developing. The main trends in the development of international criminal law, including the liability of non-state legal entities under public and private law. It is determined that in the period after the Nuremberg Trials, the main direction in the legal definition of liability for war crimes was the development of norms and mechanisms of criminal liability. Criticism of Russian researchers' views on the responsibility for international crimes of non-governmental organizations committed in other countries, who believe that non-governmental organizations in this case can not be recognized as criminal organizations. It is stated that international law does not contain a clear line between formally defined organizations - legal entities recognized as subjects of national law, and criminal groups, whose legal status can be recognized from the standpoint of the decisions of the Nuremberg tribunal. International legal norms on this issue should be devoted to identifying the criminal nature of the group and the establishment of criminal consequences for members of the criminal group. Dissemination of international legal responsibility for war crimes, crimes against humanity committed during armed conflicts of international and non-international nature, the modern concept of international humanitarian law.

Keywords: non-governmental organizations, legal responsibility, international criminal law, international crime, Nuremberg principles.

компанії, такі як «Вагнер» та інші організовані групи найманців. У російській науковій літературі з міжнародного права сформульовано думку, що дії зазначених військових недержавних організацій не підпадають під положення, визначені Нюрнберзьким трибуналом, позаяк положення міжнародного права російські науковці розглядають виключно в статичному стані, що не відповідає наявним тенденціям розвитку між-

народного права, скерованого на забезпечення миру та безпеки у світі.

Проблематику визначення та сутності міжнародного злочину агресії досліджували зарубіжні вчені, зокрема: Р. Аго, М.Ш. Бассіоні, Дж. Гінзбургс, Г. Доннедьє де Вабр, А. Г. Кибальник, Ф. Малекян, В. Пеллата багато інших фахівців. У національній доктрині вказану проблематику досліджували В. Ф. Антипенко, В. А. Василенко, Н. А. Зелінська, І. І. Лукашук, Ю. В. Манійчук та інші. Питання участі недержавних організацій у військових конфліктах, з огляду на актуальність, потребує дослідження. Зокрема, важливим є розкриття суті злочинної діяльності відповідно до норм чинного міжнародного права; аналізу потребує юридичний зміст і обов'язковість наявного в міжнародному праві визначення злочинної організації.

Мета статті – дослідити внесок Нюрнберзького трибуналу у формування норм міжнародного права щодо злочинних організацій.

2. Значення Принципів, встановлених Нюрнберзьким трибуналом

Сімдесят сім років тому, у період з 20 листопада 1945 року до 1 жовтня 1946 року, відбувалися засідання унікального та новітнього для того часу міжнародного судового органу – Нюрнберзького трибуналу. Його спадщина є винятково важливою для міжнародного права в тій його частині, яка пов'язана з притягненням до міжнародно-правової відповідальності за особливо важкі злочини. До Другої світової війни в міжнародному праві вважався загальновизнаним звичай, сформульований ще в період становлення Римської імперії – *vae victis* (горе переможеним), що передбачає повну свободу переможця щодо переможеного. Завдяки Нюрнберзькому процесу сформувався комплекс нових загальноправових норм, що встановлюють судовий порядок притягнення до міжнародно-кримінальної відповідальності осіб, винних у вчиненні військових злочинів та злочинів проти людяності, які не були пов'язані з певним географічним місцем, тобто не підлягали встановленій національній юрисдикції.

У міжнародному праві відбулася відмова від «права сильного», втіленого в «*jus ad bellum*», та

стався перехід до природноправової відмови від агресивної війни та абсолютної цінності права на мир та безпеку. Комісія міжнародного права, за дорученням Генеральної Асамблеї ООН, узагальнивши практику Нюрнберзького трибуналу, надала цьому положенню статусу Принципу міжнародного права, визнаного статутом Нюрнберзького трибуналу, що відображено в рішенні Трибуналу (Принцип 1) (8).

Нюрнберзькі принципи на межі ХХ–ХХІ століть лягли в основу статуту Міжнародного кримінального суду – Римського статуту (11). За вироком Нюрнберзького трибуналу дванадцять підсудних було засуджено до страти, троє засуджено до довічного ув'язнення і четверо – до термінів тюремного ув'язнення від десяти до двадцяти років; троє підсудних було виправдано. Суд, відповідно до статті 9 Статуту (15), розглянув питання визнання злочинними організаціями німецького фашизму гестапо, службу безпеки, охоронні загони націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини, штурмові загони націонал-соціалістичної німецької робітничої партії. Підставою для винесення вироку було те, що ці організації брали участь у вчиненні військових злочинів і злочинів проти людяності. Зі статті 10 Статуту (15) випливає, що рішення про визнання злочинного характеру обвинувачуваної організації є остаточним і не може зазнавати заперечення на будь-якому подальшому процесі в справі окремих членів організації. У цій статті передбачено право національної влади залучати до суду осіб за належністю до групи чи організації, яку Суд визнає злочинною. Не вимагається повторне доведення та не допускається оскарження встановленого Судом протиправного характеру організації.

Під час Нюрнберзького процесу було закладено традицію розглядати злочинне об'єднання як самостійний суб'єкт для міжнародної відповідальності. Але на думку дослідників, представників країн з тоталітарним державним устроєм, стаття 10 Статуту Нюрнберзького трибуналу характеризує сумнівну, нестійку ситуацію, яка не відповідає принципу індивідуальної відповідальності за злочини в міжнародному праві. Усі названі Нюрнберзьким вироком злочинні організації мали загальну специфіку: вони були

офіційними структурами фашистської держави, виконували її антилюдські завдання. Вони представляли класичний варіант публічної юридичної особи: мали організаційне оформлення, статутні документи, внутрішню структуру та офіційний правосуб'єктний статус національного права. Водночас представники тоталітарного підходу звертають увагу виключно на правовий статус зазначених організацій, не визнаючи їх походження як громадських організацій мілітаризованого типу (штурмові загони націонал-соціалістичної німецької робітничої партії). Ця обставина має важливе значення, оскільки дала змогу Трибуналу формально ідентифікувати злочинну поведінку як таку, що належить певному реальному суб'єкту – організації. Суд у вирокі спеціально акцентував, що визнання злочинної організації не змінює принципової основи акту, що приймається. Суд зазначив, що злочинна винність є індивідуальною і варто уникати масового покарання. Злочини проти міжнародного права вчиняють люди, а не абстрактні утворення. Це правило було закріплено як Принцип I у «Принципах міжнародного права, визнаних статутом Нюрнберзького трибуналу, які знайшли вираження в рішенні Трибуналу» (8). Кримінальній відповідальності підлягають конкретні фізичні особи.

Дж. Г. Стюарт, А. Кіяні, А. Нотес у статті «The Ahistoricism of Legal Pluralism in International Criminal Law» зазначають, що історіографія показує, як в саму суть доктрини міжнародного кримінального права закладено упередженість, що впливає з політики застосування. Це усвідомлення відкриває можливість перегляду, принаймні за певних обставин, універсального міжнародного кримінального права, яке насправді є більш множинним з погляду цінностей і інтересів, ніж доктринальний плюралізм. З іншого боку, це говорить про те, що установи здатні судити міжнародні злочини і повинні зробити набагато більше, щоб відійти від потворної правової історії, яку вони успадкували (Stewart, Kiyani, Notes 2017. p. 421; 422).

3. Визнання злочинної організації в контексті рішень Нюрнберзького трибуналу

Визнання злочинними фашистських організацій не привело ні до формування конструкції міжнародно-правової відповідальності зазначених організацій, ні до визнання їх суб'єктами злочинів. В. В. Яремчук зазначає, що І. І. Лукашук, розглядаючи право міжнародної відповідальності, писав, що концепція злочинної організації мала на меті полегшити органам національної юстиції кримінальне переслідування військових злочинців (Yaremchuk. 2020. p. 53–54). Це становище має велику актуальність у сучасній ситуації формування міжнародних правил боротьби зі злочинними угрупованнями. На думку В. В. Попко, Нюрнберзький підхід створив нормативні наслідки вирішення питання суб'єктів міжнародних злочинів та їхньої відповідальності (Popko. 2020. p. 152).

В останні десятиліття у міжнародному праві спостерігаємо розвиток Нюрнберзької традиції, заснованої на зміні ролі держави та підвищенні ролі неурядових організацій, що знайшло відображення в актах міжнародних організацій. У наукових працях ставлять питання про притягнення злочинних організацій до відповідальності як самостійних суб'єктів міжнародного права. Рада Безпеки ООН в резолюціях неодноразово заявляла про міжнародну відповідальність недержавних груп за дії під час конфліктів, наприклад, у Сомалі, Конго та інші.

Елементи визнання міжнародної політичної правосуб'єктності злочинних угруповань, зокрема терористичних, можна знайти в актах Інтерполу. Відповідно до пункту 3 Статуту Інтерполу, цій структурі заборонено вживати заходів чи здійснювати діяльність політичного, військового, релігійного чи расового характеру (13). Відповідно до резолюції Інтерполу AGN-1984-RES-6 «Насильницькі злочини, які зазвичай називають тероризмом», кримінальне переслідування за членство в забороненій організації визнавали політичним заходом, воно підпадало під вилучення, передбачені ст. 3 Статуту (2). Після подій 11 вересня Інтерпол переглянув своє ставлення до злочинів терористичного спрямування. У ре-

золюції AG-2001-RES-05 «Терористична атака 11 вересня 2001 року» напад на всесвітній торговельний центр у Нью-Йорку було визнано злочином проти людяності та підставою для міжнародного поліцейського співробітництва щодо цього злочину. Інтерпол розробив процедуру співпраці з переслідування терористичної організації, відповідно до якої державі треба навести факти, які свідчать, що терористичний характер відповідної організації виходить за межі політичної мети, яка передбачена в статутних документах, опублікованих відповідно до чинного національного законодавства. Виняток становлять лише угруповання, включені до списку терористичних організацій, що його веде Організація Об'єднаних Націй відповідно до резолюцій 1267 та 1390 Ради Безпеки та її наступних резолюцій (12).

Будь-яка держава та будь-яка недержавна організація, що беруть участь у збройному конфлікті, пов'язані юридичним обов'язком дотримуватися міжнародного гуманітарного права за будь-яких обставин. Жодна держава та жодна недержавна організація не має права ухилитися від дотримання цих обов'язків. Зазначену позицію російська сторона розглядає як таку, що не відповідає міжнародному праву щодо індивідуальної відповідальності, позаяк приватні військові компанії та інші організації російських найманців (наприклад, угруповань козаків) діють на власний розсуд поза межами правового регулювання російської держави. У. А.Хетеуей, О. Френсіс, А. Хевіленд, Ш. Р. Кетіредді та А. Т. Ямармотот зазначають, що законодавство про відповідальність за пособництво та підбурювання розвивалося після закінчення Другої світової війни. Це розглядається в контексті юрисдикційних статутів та практики міжнародних і гібридних кримінальних трибуналів, оскільки вони визначають *actus reus* і *mens rea*, складові елементи кримінальної відповідальності за пособництво в сучасному міжнародному кримінальному праві в Нюрнберзі (Hathaway. et. al. 2019. p. 1600). Водночас у науковій літературі вказують на необхідність широкого визнання прямої міжнародної відповідальності за порушення у сфері прав людини, у тому числі і в процесі збройних конфліктів, недержавних суб'єктів, до яких зараховують терористичні організації. Державам надано можливість вирішувати, чи будуть вони

самостійно переслідувати винних осіб, чи передадуть справу на розгляд міжнародного суду. Здійснення внутрішньодержавного провадження дає державі змогу зберегти контроль і сприяє набуттю нею досвіду з подолання безкарності. Відбувається універсалізація міжнародного кримінального права завдяки його застосуванню в різних правових традиціях. В. В. Мокляк вважає за необхідне визнати міжнародну терористичну організацію самостійним суб'єктом злочину міжнародного тероризму і відповідальності з міжнародного права (Moklyak. 2020. p. 134).

Закладена Нюрнберзьким трибуналом концепція міжнародно-правової відповідальності організацій за злочини в останні десятиліття трансформувалася і почала включати ідею притягнення до відповідальності злочинних угруповань, які не є *de jure* суб'єктами національного та міжнародного права. Це видно з дискусії щодо Латиського легіону СС (Kazyrytski. 2016). Такий вектор розвитку міжнародного права є доцільним, заснованим на Нюрнберзькій спадщині, не тільки не суперечить базовим установкам міжнародного права, але й розвиває основи відповідальності недержавних організацій за міжнародні кримінальні злочини. У вироку Нюрнберзького трибуналу чітко простежується конструкція організацій, які визнали злочинними.

По-перше, всі вони були публічними юридичними особами, створеними відповідно до національного права Німеччини, але не всі входили в державний апарат. Водночас концепція недержавної організації публічного права за період з 1946 року отримала розвиток, що відображено в документах ООН. По-друге, їхнє визнання як злочинних породжувало кримінально-правові наслідки для учасників цих організацій, тобто визначених фізичних осіб. Міжнародне право в конвенціях встановлює обов'язок держав притягувати організації до відповідальності за злочини. Наприклад, про це говорить **Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією** (Рада Європи, 1999 року) (4). У ній закріплено, що юридичні особи підлягають кримінальному переслідуванню на національному рівні за ті злочини, які вказано в міжнародних угодах. Аналогічні розпорядження містяться в Конвенції ООН проти корупції (2003 року); в **Міжнародній конвенції про боротьбу**

з фінансуванням тероризму (6); у Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000 року) (5). Міжнародне право найбільше досягло успіху в частині визначення відповідальності юридичних осіб за порушення прав людини.

4. Висновки

Проблематика відповідальності організацій з міжнародного права за протиправні дії належить до розряду положень, які динамічно розвиваються. Чинне міжнародне право містить такі рішення: визнає можливість відповідальності організацій з міжнародного права; у спеціальних конвенціях встановлює національний порядок притягнення до відповідальності. Міжнародне право не містить чіткої межі між формально визначеними організаціями – юридичними особами, визнаними суб'єктами національного права, та злочинними угрупованнями, правовий статус яких може бути визнаний з позиції рішень Нюрнберзького трибуналу.

Міжнародно-правовий механізм співробітництва держав у сфері боротьби зі злочинністю має необхідний потенціал для ефективної протидії транснаціональним злочинним угрупованням. Міжнародно-правові норми з цього питання мають бути присвячені виявленню злочинного характеру діяльності угруповання та встановленню кримінально-правових наслідків для учасників злочинного угруповання. Встановлення на міждержавному рівні злочинної діяльності організації, зокрема терористичного характеру, має означати преюдиційну доведеність злочинного характеру цих угруповань державами, які ведуть боротьбу з нею. Правила, встановлені під час Нюрнберзького процесу щодо індивідуальної відповідальності фізичних осіб та наслідки визнання організації злочинною, невжиття заходів посадовими особами, які забезпечують дотримання міжнародних зобов'язань у контексті міжнародної кримінальної відповідальності зберігають актуальність у сучасній міжнародній ситуації та можуть бути застосовані щодо злочинних угруповань, які вчиняють протиправні дії під час збройних конфліктів на території України.

Література:

- Aiding and abetting in international criminal law / O.A. Hathaway et al. (2019). *Cornell Law Review*. № 9. P. 1593–1642.
- AGN-1984-RES-6-Violent crime commonly referred to as terrorism. Interpol. Retrieved from: https://link.springer.com/chapter/10.1057/9781137309679_10?noAccess=true.
- Kazyrytski, L. (2016). Latvian SS-legion: Past and present. Some issues regarding the modern glorification of Nazism. *Criminal Law Forum*. Vol. 27. P. 361–385. doi: 10.1007/s10609-016-9286-3.
- Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) від 27.01.1999 р. № ETS173. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text.
- Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text.
- Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518#Text.
- Мокляк, В.В. Протидія терористичній діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец: 12.00.08. Харків, 2020. 232 с.
- Принципи міжнародного права, визнані статутом Нюрнберзького трибуналу та які знайшли вираження у вирішенні цього Трибуналу. Retrieved from: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/principles.shtml.
- Попко, В. В. Постнюрнберзький розвиток концепції міжнародного злочину. Вісник пенітенціарної асоціації України. 2020. № 4(14). С. 144–163.
- Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції: Закон України від 18.10.2006 р. № 251-V. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/251-16>.
- Римський статут міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення 18.02.2022).
- Резолюція 1267 (1999). Прийнята Радою Безпеки на його 4051 засіданні. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_452#Text.
- Статут міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол від 13.06.1956 р. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_142#Text.
- Stewart, J.G, Kiyani, A., Notes, A. (2017). The ahistoricism of legal pluralism in international criminal law. *The American Journal of Comparative Law*. Vol. 65, Iss. 2. P. 393–449.

Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі від 08.08.1945 р. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_201#Text.
 Яремчук, В.В. (2020). Розробка І.І.Лукашук теоретичних основ права міжнародної відповідальності. Юридичний бюлетень. Випуск 13. С. 51–61.

References:

- Aiding and abetting in international criminal law (2019) / O.A. Hathaway et al. *Cornell Law Review*. 9. 1593–1642.
- AGN-1984-RES-6-Violent crime commonly referred to as terrorism. Interpol. Retrieved from: https://link.springer.com/chapter/10.1057/9781137309679_10?noAccess=true.
- Kazyrytski, L. (2016). Latvian SS-legion: Past and present. Some issues regarding the modern glorification of Nazism. *Criminal Law Forum*. 27. 361–385. doi: 10.1007/s10609-016-9286-3.
- Kryminal'na konventsyya pro borot'bu z koruptsiyeyu (ETS 173) vid 27.01.1999 r. № ETS173 [Criminal Convention against Corruption (ETS 173) of 27.01.1999 № ETS173]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text. [in Ukrainian].
- Konventsyya Orhanizatsiyi Ob'yednanykh Natsiy proty transnatsional'noyi orhanizovanoyi zlochynnosti [United Nations Convention against Transnational Organized Crime]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text. [in Ukrainian].
- Mizhnarodna konventsyya pro borot'bu z finansuvanniam teroryzmu [International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518#Text. [in Ukrainian].
- Moklyak, V.V. (2020). Protydiya terorystychniy diyal'nosti v Ukrayini [Post-Nuremberg development of the concept of international crime]. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv. [in Ukrainian].
- Pryntsypy mizhnarodnoho prava, vyznani statutom Nyurnberz'koho trybunalu ta yaki znayshly vyraz u vyrishenni ts'oho Trybunalu [Principles of international law recognized by the Statute of the Nuremberg Tribunal and reflected in the decision of this Tribunal]. Retrieved from: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/principles.shtml. [in Ukrainian].
- Popko, V.V. (2020). Postnyurnberz'kyy rozvytok kontseptsyyi mizhnarodnoho zlochynu [Post-Nuremberg development of the concept of international crime]. *Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine – Visnyk penitentsiarnoyi asotsiatsiyi Ukrayiny*. 4 (14). 144–163. [in Ukrainian].
- Pro ratyfikatsiyu Konventsiyi Orhanizatsiyi Ob'yednanykh Natsiy proty koruptsiyi: Zakon Ukrayiny vid 18.10.2006 r. № 251-V [On ratification of the United Nations Convention against Corruption: Law of Ukraine of 18.10.2006 № 251-V]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/251-16>. [in Ukrainian].
- Ryms'kyy statut mizhnarodnoho kryminal'noho sudu vid 17.07.1998 r. [Rome Statute of the International Criminal Court of 17.07.1998]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text. [in Ukrainian].
- Rezolyutsiya 1267 (1999), pryynyata Radoyu Bezpeky na yoho 4051 zasidanni [Resolution 1267 (1999), adopted by the Security Council at its 4051st meeting]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_452#Text. [in Ukrainian].
- Statut mizhnarodnoyi orhanizatsiyi kryminal'noyi politsiyi – Interpol vid 13.06.1956 r. [Charter of the International Criminal Police Organization – Interpol dated 13.06.1956]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_142#Text. [in Ukrainian].
- Stewart, J.G, Kiyani, A., Notes, A. (2017). The ahistoricism of legal pluralism in international criminal law. *The American Journal of Comparative Law*. 65. № 2. 393–449.
- Statut Mizhnarodnoho viys'kovoho trybunalu dlya sudu ta pokarannya holovnykh viys'kovykh zlochynstiv yevropeys'kykh krayin osi vid 08.08.1945 r. [Statute of the International Military Tribunal for the Trial and Punishment of Major War Criminals of the European Axis Countries of 08.08.1945]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_201#Text. [in Ukrainian].
- Yaremchuk, V.V. (2020). Rozrobka I.I. Lukashukom teoretychnykh osnov prava mizhnarodnoyi vidpovidal'nosti [Development of I.I. Lukashuk theoretical foundations of the law of international responsibility]. *Legal bulletin – Yurydychnyy byuleten'*. 13. 51–61 [in Ukrainian].